

DRUŽBA IN COVID-19: TRENDI IN IZZIVI

Žan Lep¹

Povzetek

Epidemija covid-19 zaradi svojega obsega in trajanja še naprej vpliva na številna področja življenja posameznikov, hkrati pa spreminja ureditev družbe. Na eni strani k spremembam v družbi prispevajo akumulirane spremembe na individualni ravni, kot so večje obremenitve, stres, osamljenost in čustvena otopelost. Te lahko vodijo v kolektivno travmo in povečanje števila posameznikov z duševnimi težavami, na drugi strani pa se zaradi epidemije spreminjajo procesi, ki presegajo posamezne člane družbe (na primer okrepitev lokalnih gospodarstev, delo na daljavo in pospešena digitalizacija). V članku predstavljam izzive, s katerimi se kot družba ukvarjamo med epidemijo in se bomo spoprijemali v prihodnosti. Na podlagi ugotovitev slovenskih in tujih študij ter teoretskih razprav pojasnim kolektivno duševno zdravje, spremembe v družbenih odnosih, družbenem vedenju in obveščanju ter vse večjo polarizacijo in predstavim, kako šolanje ter delo na daljavo prispevata k spremembam v družbi. Čeprav gre v večini predstavljenih sprememb za obstoječe trende, ki jih je izbruh epidemije le pospešil, pokoronska družba prinaša nove izzive, k reševanju katerih lahko dejavno prispevamo tudi psihologi in drugi strokovnjaki za duševno zdravje.

SOCIETY AND COVID-19: TRENDS AND CHALLENGES

Abstract

Due to its scope and length, the Covid-19 pandemic continues to affect numerous domains in everyone's lives and to change the fabric of society. Societal changes can be driven by accumulated changes on the personal level, such as increased workload, stress, loneliness, and emotional burnout. These can lead to collective trauma and increased numbers of people with mental health problems, but the pandemic is also changing processes that go beyond the individual (e.g. changes in the economy, the rising importance of the internet). In this article, I present different challenges we, as a society, are facing during the pandemic and will continue to face in the future. Based on various empirical findings and theoretical contributions, I highlight collective mental health, changes in social relationships and behaviours, means of obtaining information, and excessive polarization, and present how distance education and work can contribute to change at the societal level. Although most of the changes discussed represent existing trends that have been exacerbated by the outbreak of Covid-19, the post-Covid society brings new challenges that require the involvement of psychologists and other mental health professionals.

¹ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, Ljubljana, zan.lep@ff.uni-lj.si

UVOD

Kot pojav vsake druge bolezni je tudi pandemija covid-19 povezana z različnimi psihološkimi dejavniki in posledicami. Mednje spadajo na primer strah pred okužbo, stres zaradi negotovosti, večje psihološke in delovne obremenitve, spremembe v načinu življenja, osamljenost zaradi omejitvenih ukrepov ter skrb za bližnje in glede lastne prihodnosti ter zaposlitve. Pomen psihološke stroke pri spopadanju s posledicami pandemije so različni avtorji (npr. Brooks in sod., 2020; The Lancet, 2020; Van Bavel in sod., 2020) izpostavili že ob prvih potrjenih primerih bolezni, ko ta še ni dosegla statusa pandemije. Tudi slovenski psihologi, znanstveniki in praktiki smo se lotili raziskav ter sodelovali v sistemih opore (za pregled slovenskih psiholoških raziskav o epidemiji covid-19 leta 2020 glej Lep in Hacin Beyazoglu, 2020, za pregled tujih pa Lep, 2020).

Zaradi svoje obsežnosti in dolgotrajnosti pandemija covid-19 s psihološkega vidika ne prinaša le izzivov in težav za posameznike, temveč je povezana tudi z dinamičnimi spremembami v družbi (Lep in sod., 2021). Pri tem izbruh epidemije v Sloveniji prav tako izpostavlja nekatere težave, s katerimi smo se (v blažji obliki) spoprijemali že v preteklosti (npr. pomanjkanje kliničnih psihologov), in prinaša nove izzive, s katerimi se bomo ukvarjali tudi po koncu epidemije (npr. dolgoročne posledice okužbe). Poleg psihološke podpore posameznikom lahko (socialna) psihologija tako prispeva k razumevanju družbenih procesov, povezanih s spoštovanjem zaščitnih in omejitvenih ukrepov, solidarnosti ter družbenih zaznav, povezanih s pandemijo (npr. resnosti bolezni, zaupanje v znanost in vire informacij ter upravičenosti ukrepov).

V nadaljevanju zato predstavljam izzive, s katerimi se kot družba spopadamo med pandemijo in s katerimi

se bomo spoprijemali v prihodnosti. Začenjam z opisom vpliva pandemije na (kolektivno) duševno zdravje, nadaljujem s predstavitvijo in razlago sprememb v družbenih odnosih, vedenju, obveščanju, šolanju in delu ter končam s pogledom v novo realnost, ki bo verjetno drugačna od tiste pred izbruhom covid-19 in ki bi jo morali dejavno sooblikovati.

DUŠEVNO ZDRAVJE

Med pandemijo so številni tuji in slovenski avtorji opozarjali na negativne posledice pandemije ter z njo povezanih ukrepov na duševno zdravje posameznikov, saj so se na primer zvišale ravni negativnega čustvovanja, stresa, anksioznosti, depresivnosti in osamljenosti (glej npr. Kavčič in sod., 2020). Negativni vplivi pandemije na duševno zdravje so lahko posledica socialne izolacije in osamljenosti, spoprijemanja z nenadnimi izgubami bližnjih ter boleznijo, povišanih ravni stresa, sprememb v organizaciji vsakdana in težav na ekonomskem področju zaradi izgube zaposlitve, oteženega pridobivanja ter opravljanja dela za samozaposlene in podobnega. Zaradi razširjenosti opisane simptomatike in obsega pandemije, ki je na neki način prizadela vsakega izmed nas, nekateri avtorji pišejo o možnosti razvoja kolektivne travme, s katero se bomo kot družba spoprijemali tudi po tem, ko bo akutna faza pandemije končana (Lei in Klopach, 2020).

Če ob tem upoštevamo še posledice tako imenovane pokovidnega sindroma ali dolgega covid, o katerem že poročajo tuji avtorji (npr. Davis in sod., 2021; WHO, 2021) in tudi slovenski strokovnjaki, duševnih težav v prihodnje nikakor ne bomo mogli razumeti le kot težav, s katerimi se spoprijemajo posamezniki. Simptomi pokovidnega sindroma, ki se pri posameznikih, prebolelih okužbo s SARS-CoV-2, navadno pojavi tri mesece po začetku covid-19 in prizadenejo pomemben delež prebolevalnikov od pet do 20 odstotkov (WHO, 2021), poleg telesnih težav (na primer zadihanost) vključujejo tudi psihološke in psihosomatske težave, kot so utrujenost, kognitivne disfunkcije ter težave s koncentracijo, razmišljanjem, izvršilnimi funkcijami in odločanjem. Nekateri avtorji poleg tega na podlagi izkušenj z drugimi koronavirusi in povezanosti covid-19 z olfaktornimi težavami opozarjajo na morebitne (dolgoročne) nevrološke posledice okužbe s SARS-CoV-2 (Barresi in sod., 2012; Iroegbu in sod., 2020).

Tudi po koncu pandemije se bo pomembno ukvarjati s posebnimi težavami vsakega posameznika, bo pa

ob tem pomembno upoštevati družbene razsežnosti številnih opisanih psiholoških težav. Te lahko namreč dolgoročno vplivajo na delovno učinkovitost, delovno zmožnost, učno uspešnost in zadovoljstvo z življenjem. Več pozornosti bo zato treba nameniti preventivnim programom in programom javnega zdravja, saj lahko psihološke težave, povezane s pandemijo, vodijo na primer k uporabi psihoaktivnih substanc ali samomorilnosti (Lennon, 2020; Rogers in sod., 2020). Poleg tega bomo morali kot družba še bolj ozavestiti pomembnost strokovnjakov za duševno zdravje, kar vključuje izobraževanje in usposabljanje kadra ter omogočanje in spodbujanje njihove zaposljivosti na različnih področjih, in sicer v podjetjih ter svetovalnih službah vzgojno-izobraževalnih ustanov, predvsem pa v okviru sistema javnega zdravstva, v katerem zelo primanjkuje nekaterih profilov, na primer kliničnih psihologov (Kuralt, 2015).

DRUŽBENI ODNOSI IN VEDENJE

Pandemija covid-19 je na družbene odnose in vedenje vplivala različno. Med osnovnimi ukrepi, usmerjenimi k zmanjševanju prenosa okužb, so ohranjanje primerne medosebne razdalje in različne oblike samoosamitve, ki bi lahko zaradi svoje dolgotrajnosti spremenile siceršnje vzorce vedenja v družbah (Zwanka in Buff, 2021). Zaradi omejitvenih ukrepov se ljudje namesto na javnih prostorih ali v restavracijah več družijo doma ali na spletu in manj je deljenja hrane ali predmetov, večji pomen pa je pridobila lokalna proizvodnja hrane in drugih dobrin (na primer zaščitne opreme, ki jo je bilo v začetku epidemije težko uvoziti). Zaradi težav pri prevozu blaga, ki vztrajajo tudi po sprostitvi omejitvenih ukrepov in ponovnem zagonu gospodarstva, bi se lokalno gospodarstvo lahko okrepilo. Poleg tega si zaradi večje pozornosti mogočim virom okužbe ali prenosa patogenov in strahu pred okužbo ljudje pogosteje razkužujejo roke in se izogibajo nekaterim dejavnostim, ki vključujejo večje skupine (neznanih) ljudi, kot so na primer koncerti ali množična srečanja. Zaradi selitve na splet se je uveljavil spletni način izvedbe sestankov, konferenc in drugih dogodkov, tudi v izobraževanju in kulturi, v katerih taki dogodki pred pandemijo niso bili pogosti. Po sprostitvi ukrepov se je izvedba številnih dogodkov obdržala v hibridni obliki, torej kot hkratna izvedba v živo in na spletu, in mogoče je, da se bo tak način izvedbe ohranil tudi v prihodnje, kar bo pomenilo izziv za organizatorje, ki bodo želeli privabiti tako imenovane nespletne goste.

Zaradi navedenega se bodo tako mogoče oblikovale tudi nove vedenjske norme in pričakovanja, kot je na primer izostanek iz šole ali z dela ob pojavu kakršnihkoli bolezenskih znakov. Poleg naštetega imajo v različnih kulturah ljudje tudi sicer različen odnos do telesne bližine in dotika (npr. Sorokowska in sod., 2017). Tako je v nekaterih kulturah sprejemljivo ali celo zaželeno, da se ob srečanju znanci objamejo oziroma poljubijo, v drugih pa je že rokovanje lahko zaznano kot poseganje v intimni prostor. Zaradi trajnejšega izogibanja bližnjim stikom in pozivom k vzdrževanju večje medosebne razdalje se je pri ljudeh spremenila zaznava osebne prostora. Razdalja do drugih ljudi, pri kateri se še počutijo udobno, se je pri ljudeh povečala (Zapetis in sod., 2021) in mogoče je, da se bo ta sprememba ohranila daljši čas.

Prav tako sta okužba in razvoj bolezenskih znakov lahko povezana z različnimi stereotipi ter stigmatizacijo. V začetku pandemije, ko so mediji o virusu SARS-CoV-2 pogosto poročali kot o kitajskem virusu, so nekateri avtorji opozarjali na stigmatizacijo Kitajcev oziroma posameznikov azijskega rodu, na primer izogibanje obiska kitajskih restavracij in stikom z Azijci ter podobno (Cho in sod., 2021; Reny in Barreto, 2020). S pojavom različnih sevov je Svetovna zdravstvena organizacija opustila poimenovanje sevov po državah, v katerih so jih najprej odkrili, da bi se tako izognili negativnim posledicam za državljane teh držav, kot sta stigmatizacija in prepoved vstopa v državo. V nadaljevanju pandemije se s stigmatizacijo spoprijemajo tudi posamezniki, ki so zboleli za covidom-19, ali necepljeni. Poleg tega, da jih ljudje obravnavajo kot kužne, jih lahko zaznavajo kot nečiste, neodgovorne ali individualistične (Bhanot in sod., 2021; Ramaci in sod., 2020).

Zaradi številnih omejitvenih ukrepov, ki se osredotočajo na omejitev vstopa v države na podlagi razširjenosti okužbe ali pojavnosti določenih sevov, bi lahko prišlo do vzpona nacionalističnih teženj in ksenofobije (Zwnaka in Buff, 2021), še posebno, če upoštevamo, da so skupine ljudi opredeljene kot grožnja neki drugi skupini, ki se dojema kot odgovorno in večvredno, saj je trenutno na tako imenovanem zelenem seznamu.

OBVEŠČANJE IN (POLITIČNA) POLARIZACIJA

Procesi, opisani v prejšnjem poglavju, vsaj delno temeljijo na načelih teorije socialne identitete (Tajfel

in Turner, 2001), pri kateri posamezniki poudarjamo razlike med našo in drugo skupino, pri čemer prvi pripišemo bolj pozitivne, drugi pa negativne lastnosti in jo zaznamo kot grožnjo. Ta proces ni omejen le na ločevanje med pripadniki različnih narodnosti, temveč se lahko pojavi tudi v mikrookoljih, v katerih prispeva k polarizaciji. Eden izmed primerov, s katerimi se spoprijemamo tudi v Sloveniji, je na primer vse večja zaznana razlika med politično levimi in desnimi. Pri tem prvi druge in drugi prve dojemajo kot zelo drugačne, celo sovražne ali nevarne, njihova mnenja pa kot popolnoma nasprotna, kar nujno ne izraža dejanskih razlik v mnenjih, ki so v resnici manjše (Ruggeri in sod., 2021). Poleg političnih delitev, ki jih krepita tudi (ne)zadovoljstvo s političnimi ukrepi glede epidemije covid-19 in spoprijemanje z njo, se danes srečujemo še z delitvami na cepilce in proticepilce, tiste, ki nosijo maske, in tiste, ki jih ne (npr. Valicon, 2021). Opisane delitve se le deloma prekrivajo (nasprotnikov cepljenja je največ med tistimi, ki se volitev ne udeležujejo), vendar jih zaradi težnje k poenostavitvi ljudje dojemajo kot črno-bele, posameznike pa že vnaprej opredelijo kot dobre ali slabe, kar onemogoča učinkovito komunikacijo med njimi in otežuje sprejemanje dogovorov ter sodelovanje, ki je bistveno za omejitev širjenja bolezni.

Pri tem je pomembno poudariti, da polarizacija ni proces, ki se je pojavil zaradi izbruha pandemije, saj so skoraj vse opisane delitve obstajale že pred tem. Pandemija je v osrednje postavila številna družbena vprašanja, ki so se do zdaj nanašala le na manjši del populacije (na primer omejitve pristojnosti vlade, obvezno cepljenje, človekove pravice). V tem smislu lahko pandemijo covid-19 razumemo kot priložnost za oblikovanje nove družbene pogodbe (npr. Efuribe in sod., 2020; Peisah in sod., 2020), ki nam bo omogočila uspešnejše in plodnejše sobivanje v prihodnosti, vendar le, če bomo pri sprejemanju odločitev in iskanju odgovorov na težavna družbena vprašanja upoštevali potrebe družbenih skupin, se zanašali na preverjene informacije ter dejstva in dosegli politični konsenz.

Pandemije covid-19 namreč ne gre razumeti le kot izbruh določene bolezni, temveč kot sindemijo, ki hkrati združuje negativne posledice na različnih področjih, ki se med seboj krepijo (na primer ekonomske težave, psihološke bolezni). Med drugim je Svetovna zdravstvena organizacija že v začetku leta 2020 epidemijo covid-19 opredelila kot infodemijo oziroma epidemijo širjenja lažnih in nepreverjenih informacij ter teorij zarote (The Lancet, 2020). V času pandemije so se predvsem zaradi premika na splet in družbena

omrežja, ki so ljudem ponudila hitre informacije ter omogočala vzdrževanje medosebnih stikov, okrepili tudi obstoječi trendi širjenja lažnih ali nepreverjenih informacij in teorij zarote, ki še dodatno ločujejo prebivalstvo in so eden izmed večjih družbenih izzivov v prihodnosti.

Čeprav na prvi pogled družbena omrežja dajejo vtis neomejene dostopnosti do različnih informacij, mnenj in pogledov, to v praksi pogosto ni res. Večina uporabnikov se namreč obkroži s podobno mislečimi, tako da na primer izberejo osebe in organizacije, ki jim sledijo, odstranjujejo tiste, s katerimi se ne strinjajo, se odzivajo na vsebine in vključujejo v skupine, ki se ujemajo z njihovimi prepričanji, algoritmi pa sčasoma prikazujejo le objave, ki so tem podobne. Tudi če uporabnik sledi komu z nasprotujočimi pogledi, bo manj verjetno, da ga bodo njegove objave dosegle (npr. Bakshy in sod., 2015). Na družbenih omrežjih se oblikujejo tako imenovane sobe odmevov (angl. *echo chambers*) oziroma mnenjski mehurčki (Cinelli in sod., 2021; Du in Gregory, 2017; Williams in sod., 2015), v katerih mnenja sčasoma postajajo vse bolj skrajna in lahko vodijo k polarizaciji, krepitvi stereotipov ter celo nasilju (npr. McCauley in Moskalenko, 2017). Uporabniki v takih mehurčkih dobijo napačen vtis o družbenem konsenzu o neki temi in menijo, da je njihovo mnenje prevladujoče. Zaradi vse večje skrajnosti mnenj je verjetneje, da bodo posamezniki svoje mnenje izražali tudi zunaj mnenjskih mehurčkov, kar lahko sčasoma – sploh ob težnji nekaterih medijev k uravnoteženemu poročanju – vodi do izrazito popačenega mnenja o družbeno-političnih vprašanjih, v primeru pandemije pa tudi zmanjšuje sledenje priporočilom stroke. Cepljenju na primer v Sloveniji dejavno in močno nasprotuje razmeroma majhen delež populacije (manjšina ga tudi močno podpira), večina pa je do tega vprašanja manj opredeljena ali si še poskuša oblikovati mnenje (glej npr. Petravić in sod., 2021). Opisani procesi lahko v javnosti ustvarijo vtis, da se ljudje glede na odnos do cepljenja delimo približno na polovico, kar vnaša zmedo, povečuje delitve na naše in vaše ter zmanjšuje precepljenost.

Družbena omrežja ob tem omogočajo razmeroma neomejeno širjenje vsakršnih vsebin, tudi če so napačne ali namerno lažne. Mnogi uporabniki teh omrežij niso nagnjeni h kritičnemu presojanju in preverjanju vsebin, tudi tisti, ki so, pa njihovo verodostojnost težko preverijo, saj gre za kratke in privlačne vsebine (dele videa), ki navadno niso celovite, nimajo nujno jasnega podatka o avtorstvu in ne navajajo

virov. Privlačnost vsebin je še posebej značilna za teorije zarot, ki temeljijo na razmeroma preprostem pojasnjevanju zapletenih odnosov med dogodki in so zato posebno primerne za širjenje po družbenih omrežjih, na katerih uporabniki vsebine preberejo hitro in večinoma brez poglobljenega ter kritičnega premisleka, zaradi česar jih težje razumejo in uvrstijo v širši kontekst (Boczkowski in sod., 2018). Navedeni procesi so v času pandemije še intenzivnejši zaradi naraščajočega splošnega nezaupanja do ljudi in ustanov (npr. Priniski in Holyoak, 2022). Čeprav ljudje v primerjavi z drugimi viri informacij družbenim omrežjem razmeroma malo zaupajo (Lep in sod., 2020, 2021), lahko daljša izpostavljenost njihovim vsebinam spreminja prepričanja in odnos do drugih virov informacij. Ko ljudje manj zaupajo tradicionalnim medijem, predstavnikom vlade in strokovnjakom, se po podatke še pogosteje zatekajo k nepreverjenim virom.

V času epidemije in tudi sicer je zato bistvenega pomena ustrezno obveščanje, ki mora vključevati zaupanja vredne posameznike in podatke posredovati ustrezno, kar lahko pripomore tudi k spoštovanju zaščitnih ukrepov (Lep in sod., 2020).

ŠOLANJE IN DELO

Ob izbruhu pandemije se na splet niso selile le prostčasne dejavnosti, temveč veliko še nakupovanje, šolanje in delo. Tudi na teh področjih je pospešila nekatere trende, ki so bili opazni že prej, saj je na primer povečala delež nakupov, ki jih ljudje opravijo na spletu, in zelo pospešila prehod k delu na daljavo (npr. Akkermans in sod., 2020; Koch in sod., 2020).

Predvsem slednje je bilo za številna podjetja in posameznike velik izziv, vendar je lahko delo na daljavo za nekatere zaposlene (na primer zaposlene z otroki in tiste, ki živijo dlje od delovnega mesta) zelo dobro, še posebno, če je odločitev o delu na daljavo sprejeta v dogovoru z zaposlenim. Delo od doma lahko namreč zaposlenemu omogoča bolj svobodno upravljanje dela in prostega časa, ga časovno razbremeni z vidika poti na delovno mesto in z njega, olajša usklajevanje družinskega in delovnega življenja ter podobno. Tako se lahko izboljšata tako storilnost zaposlenega kot njegovo zadovoljstvo z zaposlitvijo in življenjem zaradi več prostega časa, če je pri načrtovanju dela uspešen ali če delo na daljavo ni povezano z na primer potrebo po nenehni prisotnosti in dosegljivosti (Bellmann in Hübler, 2020, 2021). Delo na daljavo ni

primerno za vse zaposlene (tiste, ki doma nimajo urejenega delovnega prostora ali ki jim tako delo ne ustreza), zato je lahko to za nekatere zaposlene vir stresa ali postane dejavnik prezentizma, če nadrejeni tiste, ki delajo na primer v pisarni, zaznavajo kot boljše delavce. Poleg tega je pandemija zelo pospešila nekatere zaposlitvene trende in spremenila odnos ljudi do dela, kar je za mnoge med pandemijo bolj obremenjujoče, kar lahko vodi k izgorelosti ali menjavi zaposlitve (APA, 2021). Vse več podjetij se odloča za trajnejšo uvedbo hibridnega načina dela, pri katerem zaposleni del tedna dela od doma, kar je lahko koristno tudi za delodajalce zaradi nižjih stroškov najema pisarn in možnosti prilagajanja plačila.

Predstavljene spremembe v organizaciji dela se zaradi svoje množičnosti kažejo tudi na družbeni ravni. Ob pogostejšem delu od doma se lahko spreminjajo življenjski slog zaposlenih, njihove (nakupne) navade in pričakovanja, ki lahko vztrajajo po koncu pandemije (Zwanka in Buff, 2021). Med pandemijo se je povečalo število nakupov, ki jih ljudje opravijo na daljavo, in vse pogostejše je naročanje hrane na dom, oboje pa vpliva na gospodarstvo ter trg dela (manj obiskovanja restavracij, zaradi česar bodo nekatere mogoče nehale poslovati, večja potreba po dostavljalcih in drugo). Poleg tega bo za širše področje dela velik izziv spoprijemanje z dolgoročnimi posledicami bolezni covid-19, tako imenovani dolgi covid (angl. *post-covid*), kar vpliva na delovno učinkovitost in zmožnost zaposlenih (Babnik in sod., 2022). Zaposleni s takimi težavami bodo dolgoročno obremenjevali zdravstveni sistem in državni proračun (invalidsko upokojevanje, izplačila nadomestil za bolniško odsotnost ali drugih socialnih transferjev).

Tudi prehod k šolanju na daljavo je imel različne posledice, ki pa niso bile enake za vse skupine šolarjev. Med njimi velja izpostaviti predvsem pomanjkanje socializacije, oteženo blaženje ekonomskih neenakosti (Viner in sod., 2022) in vpliv na kakovost izobraževanja. Avtorji večine študij ugotavljajo pomembno zmanjšanje učnih dosežkov učencev (pregled v: Hammerstein in sod., 2021), vendar je presojanje kakovosti izobraževanja na daljavo kompleksnejše, še posebno pri študentih. Vseh dejavnosti ni mogoče v enakem obsegu in enako kakovostno izvesti na daljavo (na primer laboratorijske ali klinične vaje), pri drugih oblikah študijskega procesa pa je tak prenos manj težaven, še posebno, če upoštevamo, da je prenos vsebin na splet od učiteljev zahteval kritičen premislek o vsebinah, ki jih podajajo, ter spodbudil iskanje učinkovitejših načinov podajanja učne snovi

oziroma posodabljanje vsebin. Prav zato je šolanje na daljavo vplivalo na pričakovanja študentov o dostopnosti znanja in izobraževanja ter na razmislek o načinih izvedbe, ki jim bolj ustrezajo. V praksi tako opažamo, da si del študentov želi vsaj del obveznosti še naprej opraviti na daljavo, kar bi zahtevalo korenite spremembe v izvajanju študijskega procesa. Te presegajo hitre prilagoditve, uvedene ob izbruhu epidemije, hkrati pa zahtevajo poglobljen premislek o kakovosti takega izobraževanja in spremembah, ki jih prinaša na družbeni ravni (na primer sodelovanje med študenti različnih smeri in spontana izmenjava mnenj, preživljanje prostega časa ter usklajevanje študija, dela in prostega časa).

SKLEPNE MISLI ALI NOVA NORMALNOST

Na podlagi zapisanega lahko strnem, da se po koncu pandemije covid-19 ne bomo vrnili v običajno stanje, temveč se bomo spoprijemali z novo normalnostjo. Po obsegu in pomenu lahko pandemijo covid-19 primerjamo z drugimi zgodovinskimi dogodki, kot so druga svetovna vojna, velike naravne nesreče ali teroristični napadi 11. septembra 2001, ki so trajno spremenili naš odnos do nekaterih družbenih skupin, zamisli, zaznavo tveganja ali način potovanja in življenja (Lei in Klopack, 2020). Epidemija je v Sloveniji prav tako razkrila številne krhkosti v družbenih sistemih, s katerimi se bomo tudi zaradi njenih ekonomskih posledic spopadali še več let. Če so spremembe v našem načinu življenja neizogibne, pa bi kot družba morali doseči konsenz o tem, katere spremembe vpeljati in kako ter kaj za nas pomeni normalnost. Po koncu pandemije bomo verjetno morali na novo premisliti o tem, katere vrednote so nam pomembne, kako zaznavamo poklice, avtoritete ali vire informacij, kakšen pomen jim pripisujemo ter kako naj država (tudi finančno) spodbuja različne sektorje, kot sta zdravstvo in znanost.

Zaradi splošnega premika v tako imenovano digitalno življenje in s tem povezanih sprememb pri dostopanju do informacij ter pri razumevanju družbe bodo lahko v prihodnje velik izziv tudi ohranjanje in spoštovanje demokratičnih načel, presojanje ter pripisovanje in dodeljevanje družbene moči družbenim skupinam ter posameznikom. Zaradi različnih pristopov k spopadanju s pandemijo, različno strogih omejitev, zahtev, poročanja o okuženih in umrlih ter spremenljive uspešnosti omejevanja okužbe in vzpostavljanja dialoga s posamezniki pandemija ponuja ugodne

temelje za krepitev avtoritarnih režimov, splošnega družbenega nezaupanja in individualizma, ki negativno vplivajo tako na blagostanje posameznikov kot družbe. Ob splošnem nezaupanju so lahko tudi

dobronamerna dejanja ali ukrepi zaznani kot neutrejni, kar lahko vodi k poslabšanju epidemiološke slike in več žrtvam, otežuje pa družbeni napredek in zmanjšuje zadovoljstvo ljudi z njihovim življenjem.

Viri in literatura

- Akkermans, J., Richardson, J., Kraimer, M. L., 2020. The Covid-19 crisis as a career shock: Implications for careers and vocational behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 119, članek 103434. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103434>.
- APA (2021). The American workforce faces compounding pressure: APA's 2021 Work and well-being survey results. <https://www.apa.org/pubs/reports/work-well-being/compounding-pressure-2021>.
- Babnik, K., Staresinic, C., Lep, Ž., 2022. Some of the workforce face post COVID after the acute phase of the illness: The employer's supportive role. *Human Systems Management*. <https://doi.org/10.3233/HSM-220003>.
- Bakshy, E., Messing, S., Adamic, L. A., 2015. Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*, 348(6239), 1130–1132. <https://doi.org/10.1126/science.aaa1160>.
- Barresi, M., Ciurleo, R., Giacoppo, S., Cuzzola, V. F., Celi, D., Bramanti, P., Marino, S., 2012. Evaluation of olfactory dysfunction in neurodegenerative diseases. *Journal of the neurological sciences*, 323(1-2), 16–24.
- Bellmann, L., Hübler, O., 2020. Job Satisfaction and Work-Life Balance: Differences between Homework and Work at the Workplace of the Company. *SSRN*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3660250>.
- Bellmann, L., Hübler, O., 2021. Working from home, job satisfaction and work – life balance – robust or heterogeneous links? *International Journal of Manpower*, 42(3), 424–441. <https://doi.org/10.1108/IJM-10-2019-0458>.
- Bhanot, D., Singh, T., Verma, S. K., Sharad, S., 2021. Stigma and discrimination during COVID-19 pandemic. *Frontiers in Public Health*, 8, članek 577018. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.577018>.
- Boczkowski, P. J., Mitchelstein, E., Matassi, M., 2018. News comes across when I'm in a moment of leisure: Understanding the practices of incidental news consumption on social media. *New Media & Society*, 20(10), 3523–3539. <https://doi.org/10.1177/1461444817750396>.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., Rubin, G. J., 2020. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8).
- Cho, H., Li, W., Cannon, J., Lopez, R., Song, C., 2021. Testing three explanations for stigmatization of people of Asian descent during COVID-19: maladaptive coping, biased media use, or racial prejudice? *Ethnicity & Health*, 26(1), 94–109. <https://doi.org/10.1080/13557858.2020.1830035>.
- Cinelli, M., Morales, G. D. F., Galeazzi, A., Quattrociochi, W., Starnini, M., 2021. The echo chamber effect on social media. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(9), članek e2023301118. <https://doi.org/10.1073/pnas.2023301118>.
- Davis, H. E., Assaf, G. S., McCorkell, L., Wei, H., Low, R. J., Re'em, Y., Redfield, S., Austin, J. P., Akrami, A., 2021. Characterizing long COVID in an international cohort: 7 months of symptoms and their impact. *EclinicalMedicine*, 38, članek 101019. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2021.101019>.
- Du, S., Gregory, S., 2017. The echo chamber effect in Twitter: Does community polarization increase? V: Cherifi, H., Gaito, S., Quattrociochi, W., Sala, A. (uredniki), *Complex Networks & Their Applications V, Proceedings of the 5th International Workshop on Complex Networks and their Applications*, Springer, Cham, 373–378. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50901-3_30.
- Efuribe, C., Barre-Hemingway, M., Vaghefi, E., Suleiman, A. B., 2020. Coping with the COVID-19 crisis: A call for youth engagement and the inclusion of young people in matters that affect their lives. *The Journal of Adolescent Health*, 67(1), 16–17. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.04.009>.
- Hammerstein, S., König, C., Dreisörner, T., Frey, A., 2021. Effects of COVID-19-related school closures on student achievement – A systematic review. *Frontiers in Psychology*, 12, članek 746289. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.746289>.
- Iroegbu, J. D., Ifenatuoha, C. W., Ijomone, O. M., 2020. Potential neurological impact of coronaviruses: implications for the novel SARS-CoV-2. *Neurological Sciences*, 41, 1329–1337.
- Kavčič, T., Avsec, A., Zager Kocjan, G., 2020. Od začetka do konca uradne epidemije COVID-19 v Sloveniji: stresorji, stres in blagostanje. V: Lep, Ž., Hacin Beyazoglu, K. (urednika), *Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*, 23–36.
- Koch, J., Frommeyer, B., Schewe, G., 2020. Online shopping motives during the COVID-19 pandemic – Lessons from the crisis. *Sustainability*, 12, 10247. <https://doi.org/10.3390/su122410247>.
- Kuralt, Š., 2015. Slovenija je po številu kliničnih psihologov na evropskem dnu. Delo. <https://www.delo.si/prosti-cas/zdravje/slovenija-je-po-stevilu-klinicnih-psihologov-na-evropskem-dnu.html>.
- Lei, M.-K., Klopach, E. T., 2020. Social and psychological consequences of the COVID-19 outbreak: The experiences of Taiwan and Hong Kong. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), S35–S37. <https://doi.org/10.1037/tra0000633>.
- Lennon, J. C., 2020. What lies ahead: Elevated concerns for the ongoing suicide pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), S118–S119. <https://doi.org/10.1037/tra0000741>.
- Lep, Ž., Hacin Beyazoglu, K. (urednika), 2020. Psihologija pandemije: posamezniki in družba v času koronske krize. *Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*.
- Lep, Ž., 2020. Psihologija in COVID-19: namesto zaključka pogled naprej. V: Lep, Ž., Hacin Beyazoglu, K. (urednika), *Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*, 219–249.
- Lep, Ž., Babnik, K., Hacin Beyazoglu, K., 2020. Emotional responses and self-protective behavior within days of the COVID-19 outbreak: The promoting role of information credibility. *Frontiers in Psychology*, 11, članek 1846. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01846>.
- Lep, Ž., Ilić, S., Teovanović, P., Hacin Beyazoglu, K., Damjanović, K., 2021. One hundred and sixty-one days in the life of the Homopandemicus in Serbia: The contribution of information credibility and alertness in predicting engagement in protective behaviors. *Frontiers in Psychology*, 12, članek 631791. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.631791>.
- McCauley, C., Moskalkenko, S., 2017. Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72(3), 205–216. <https://doi.org/10.1037/amp0000062>.
- Peisah, C., Byrnes, A., Doron, I., Dark, M., Quinn, G., 2020. Advocacy for the human rights of older people in the COVID pandemic and beyond: A call to mental health professionals. *International Psychogeriatrics*, 1–6. <https://doi.org/10.1017/S1041610220001076>.
- Petravič, L., Arh, R., Gabrovec, T., Jazbec, L., Rupčić, N., Starešinič, N., Zorman, L., Pretnar, A., Srakar, A., Zwitter, M., Slavec, A., 2021. Factors affecting attitudes towards COVID-19 vaccination: An online survey in Slovenia. *Vaccines*, 9, 247. <https://doi.org/10.3390/vaccines9030247>.

30. Priniski, J. H., Holyoak, K. J., 2022. A darkening spring: How preexisting distrust shaped COVID-19 skepticism. *PLOS ONE*, 17(1), članek e0263191. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0263191>.
31. Ramaci, T., Barattucci, M., Ledda, C., Rapisarda, V., 2020. Social stigma during COVID-19 and its impact on HCWs outcomes. *Sustainability*, 12(9), 3834.
32. Reny, T. T., Barreto, M. A., 2020. Xenophobia in the time of pandemic: othering, anti-Asian attitudes, and COVID-19. *Politics, Groups, and Identities*. <https://doi.org/10.1080/21565503.2020.1769693>.
33. Rogers, A. H., Shepherd, J. M., Garey, L., Zvolensky, M. J., 2020. Psychological factors associated with substance use initiation during the COVID-19 pandemic. *Psychiatry Research*, 293, članek 113407.
34. Ruggeri, K., Večkalov, B., Bojanić, L., Andersen, T. L., Ashcroft-Jones, S., Ayacaxli, N., Barea Arroyo, P., Berge, M. L., Bjørndal, L., Bursalioğlu, A., Bühler, V., Čadek, M., Çetinçelik, M., Clay, G., Cortijos-Bernabeu, A., Damjanović, K., Dugue, T., Esberg, M., Esteban-Serna, C., Felder, E., ... Folke, T., 2021. The general fault in our fault lines. *Nature Human Behaviour*, 5, 1369–1380. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01092-x>.
35. Sorokowska, A., Sorokowski, P., Hilpert, P., Cantarero, K., Frackowiak, T., Ahmadi, K., Alghraibeh, A. M., Aryeetey, R., Bertoni, A., Bettache, K., Blumen, S., Błażejewska, M., Bortolini, T., Butovskaya, M., Castro, F. N., Cetinkaya, H., Cunha, D., David, D., David, O. A., ... Pierce, J. D., 2017. Preferred interpersonal distances: A global comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(4), 577–592. <https://doi.org/10.1177/0022022117698039>.
36. Tajfel, H., Turner, J., 2001. An integrative theory of intergroup conflict. V: Hogg, M. A., Abrams, D. (urednika), *Relations: Essential readings. Key readings in social psychology*, Hove, Psychology Press, 94–109.
37. The Lancet, 2020. COVID-19: fighting panic with information. *Lancet*, 395(12204), 537. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30379-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30379-2).
38. Valicon (2021). Obvezno cepljenje deli javnost na polovici. <https://www.valicon.net/sl/2021/12/obvezno-cepljenje-deli-javnost-na-polovici/>.
39. Van Bavel, J. J., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M. J., Crum, A. J., Douglas, K. M., Druckman, J. N., Drury, J., Dube, O., Ellemers, N., Finkel, E. J., Fowler, J. H., Gelfand, M., Han, S., Haslam, S. A., Jetten, J., Kitayama, S., ... Drury, J., 2020. Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4, 460–471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>.
40. Viner, R., Russell, S., Saullé, R., Croker, H., Stansfield, C., Packer, J., Nicholls, D., Goddings, A. L., Bonell, C., Hudson, L., Hope, S., Ward, J., Schwalbe, N., Morgan, A., Minozzi, S., 2022. School closures during social lockdown and mental health, health behaviors, and well-being among children and adolescents during the first COVID-19 wave: A systematic review. *JAMA Pediatrics*, E1–E10. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2021.5840>.
41. WHO, 2021. A clinical case definition of post COVID-19 condition by a Delphi consensus. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/345824/WHO-2019-nCoV-Post-COVID-19-condition-Clinical-case-definition-2021.1-eng.pdf>.
42. Williams, H. T., McMurray, J. R., Kurz, T., Lambert, F. H., 2015. Network analysis reveals open forums and echo chambers in social media discussions of climate change. *Global environmental change*, 32, 126–138. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.03.006>.
43. Zapetis, S., Nasirivanaki, Z., Hughes, D., DeTore, N., Pace-Schott, E. F., Tootell, R. B., Holt, D. J., 2021. Changes in personal space during the COVID-19 pandemic. *Biological Psychiatry*, 89(9), S324–S325. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2021.02.809>.
44. Zwanka, R. J., Buff, C., 2021. COVID-19 generation: A conceptual framework of the consumer behavioral shifts to be caused by the COVID-19 pandemic. *Journal of International Consumer Marketing*, 33, 1, 58–67. <https://doi.org/10.1080/08961530.2020.1771646>.